

Kőríz Imre (1970) filológus, a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa, érdeklődési területe: római líra, textológia, modern magyar irodalom.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
„Hova tűnt Venus?” Horatius szerelmi lírája (2011/1).

„Ars amandi” Ovidius 20. századi utóéletéből

Kőríz Imre

„hol rögtönös a győzelem”

Heltai Jenő összes verseinek kiadása a költő halála után csaknem ötven évig, 2002-ig váratott magára.¹ A kötet címe nem véletlenül *Száztiz év*: akkor épp ennyi idős volt Heltai első verseskötönyve, és mivel a *Modern dalok* darabjait mindaddig csak erősen megrostálva adták ki, épp ennyi időnek kellett eltelnie ahhoz is, hogy ennek az 1892-es első kötetnek a teljes szövege ismét megjelenjen. Ez ugyanis sem az – évtizedeken át ugyanazokat a verseket közlő – 1957 utáni válogatásokban, sem abban a reprezentatív verseskötetben nem jelent meg hiánytalanul, amelynek első kiadása 1923-ben látott napvilágot az akkor egyébként évek óta éppen Heltai által igazgatott² Athenaeum jubileumi életműsorozatában.

A *Modern dalok* több más verse között a kihagyás sorsára jutott a kötet már-már kiáltványyszerű első darabja is.

A gesztus különös, de nem megmagyarázhatatlan. A mellőzésre ugyanis már pusztán a cím („*Ars amandi*”) elegendő indokkal szolgálhatott. Az ovidiusi *Ars amatoria* közkeletű címvariánsát újrahasznosító versnek – amely különben olyannyira kihullott a köztudatból, hogy az interneten nem található meg – már a felütése sem okoz csalódást: „A szerelem művészetében / Ovidius volt mesterem. / Ennek az égi tudománynak / Minden szabályát ismerem.”³ És hiába nevezi a vers szentnek a szerelmet – mi mást jelentene az „égi”? –, ennek ovidiusi felfogású művészetét 1923-ban kiadóigazgatói székéből díszkötésben hirdetni valószínűleg éppoly kevésbé volt életszerű, mint a Kádár-kor „szocialista erkölcsének” talaján állva vagy abban az időben, amikor az augustusi módon értelmezett *mos maiorum* eleven része volt a köztudatnak.⁴ Ez még akkor is így van, ha a következő sorok – az antik reminiscenciákkal egyébként stílusosan összhangban – kimondottan klasszikus hurokat pengetnek, akár még Petőfi *Deák-pályám* című versét is („Diligenter frekventáltam / Iskoláim egykoron, / Secundába ponált mégis / sok számár professorom”) felidézve: „Mióta a latin professzor / Secunda classist monda rám, / Az »Ars amandi«-t istenemre / Bizony haszonnal forgatám.” Sőt, anélkül, hogy minden közhely mögött nélkülözhetetlen antik előzményt orron-tanánk, mintha még Horatius képe is felderengene: „Olvastam benne nappal-éjjel, / Tanulmányoztam lapjait”, és különösen ezekben a sorokban: „Hogyan kell átélvezni üdvét / A percnek, mely tovább suhan?”⁵

A vers egyébként tényleg afféle szerelmi *ars poetica*, és mint ilyen hű kifejeződése annak az alapvetően testi szerelemfelfogásnak, amely csak a világvárossá növő, mozgalmas Budapest szabad légkörében bonthatta ki nem okvetlenül a fehér liliuméhoz hasonló szirmait. A költő tehát a vers szerint éjjel-nappal forgatja, kívülről megtanulja Ovidiuszt, megismerve a célt, az eszközöket és a nőtípusokat, de csakhamar rájön, hogy az elmélet kevés („Az élet mestere a praxis”), ezért hozzálát „éj-napon át” gyakorolni is a szerelmet: csak „a mának, a jelennek élve” „minden virágot leszakaszt”-ott, „szeszélyes” és „csapongó” volt – egy római Heltai úgy mondta volna, *levis* –, a szerelem komoly érzését nem volt alkalma megismerni. De mint mondja, nem is akar szeretni, neki a csók elég – legalábbis ha közben „szép leány hó keble ringat”-ja –, mert valójában fél az érzéstől, megtagadja magától, és az élet üdvét ott keresi, „hol rögtönös a győzelem”. A „plátói agyrém”-et tehát elutasítja, mégpedig – a

Randevu

– Csak kétezer éves! –
(Ovidius: Amores Libr. I. Elegia V)

Nyár vala, délt az idő csak alig hogy túlhaladott volt:
Tikkadtan ledobám egy kerevetre magam.
Ablakomat függöny fedi félig, más fele nyitva.
Szürke homály vala ott, erdei szürke homály.
Mintha a nap lemegyén s árnyát veti rá a világra,
Vagy ha az éj elszáll s Phoebus még nyugoszik:
Ily fény kell a szemérmes, a szerény szüzi leánynak,
Melybe szemérme magát jól belerejtve hiszi...
– Ime Corynna közelg feltüzött szép tunicában.
Hattyufehér vállát fűrti kibontva verik.
Nászágvába imigy ment volt Semiramis is egykor,
S mondják még, hogy a sok férfit szerette Laïs.
Nyomba letéptem az átlátszó tunicát a leányról,
Ujra befedni magát küzde Corynna velem,
Bárha a győzelmet maga sem keresé ma felettem,
S győzni felette nekem önmaga volt a segéd.
És ahogy ott állott levetett tunicában előttem,
Habtestét sehol egy folt, hiba nem csufítá.
Mily karokat, vállat láttam, tapogatva gyönyörrel!
Keble mily gömbölyded, mily simogatni való!
Elszorított pihegő keblének alatta lapos has,
S mily gyönyörű csipők újui combja felett!
Mit referáljak még? Mije volt, mind isteni volt az
És csupaszon testét átszorította karom.
Nincs ki ne tudná, mit cselekedtünk most: lehevertünk...
– Adjon az Isten még ily csodaszép napokat.

Ovidius Naso

[Fidibusz, 1909. július 23. (V/30), 2. oldal,
Fidibusz-kabaret felcímmel]

platonista ideatanban határozottan felismerhető jártasságot elárulva – azzal, hogy „az árnyék engem nem kecsegtet”, mert annál, mint a vers utolsó sora nemcsak 1892-ben, de egy és negyed évszázaddal később is meglehetősen fesztelenek tetsző nyíltsággal kimondja, „többet ér ezerszer / A könnyelmű szeretkezés”.

A vers Petőfire, Aranyra és az irodalmi népiességre emlékeztető nyelvhasználata félreismerhetetlenül tizenkilencedik századi, míg a téma feldolgozásának módja és a verselés ovidiusi könnyedsége – az Arany utáni költészet új hangját kereső, de „szegényes és egyoldalú” képzeletű⁶ Komjáthy Jenő, a „pesszimista”⁷ Reviczky Gyula vagy akár *A Hét* számos költője után – már a *Nyugatot* idézi. Ez tulajdonképpen Heltai legtöbb verséről elmondható. Emblematikus műfaja volt a – karaktere ismeretében nem magától értetődő módon – népies intonációjú dal,⁸ de a díszlet és az életérzés ebben a műfajban is mindig nagyvárosi. Jellemző, hogy bár Ady nem kedvelte Heltait, ez nem akadályozta meg abban, hogy *A vén kocsis dalát* remekműnek tartsa.⁹ Ez az egyetlen vers egyébként, amelyet Gragger Róbert Heltaitól bevalogatott a tekintélyes lipcsei Insel-Verlagnál 1922-ben megjelent, *Anthologia Hungaricana* című reprezentatív kötetbe. (Ebben még nem szerepelhetett az *Ómagyar Mária-siralom*, amelynek szövegét Gragger csak 1923-ban közölte a *Magyar Nyelv* az évi első számának élén.) A verset ugyanaz a távolságtartó, lemondó könnyedség – Kosztolányi szavával „a veszendő kedély ragyogása”¹⁰ – hatja át, mint ami az „*Ars amandi*”-nak is fontos szólama. *A vén kocsis dalát* Heltai egyébként Párizsban írta, mindössze huszonkilenc éves korában, és a tartalma úgy foglalható össze, hogy ha fiatal szerelmespár ül be az öreg kocsis konflisába, a ló a régi időkre emlékezve megtüzesedik – de a kocsis leinti: „Jobb lesz nekünk lassan menni, / Vén szekerem, vén lovam, / Jobb lesz nekünk megpihenni, / Öreg idő, este van. / Lassan menni, megpihenni, / Hogy ne bántson senki, semmi, / – Gyű Madár, hej Madár! / Miértünk már úgyse kár!”

Ezek után talán nem túlzás az „*Ars amandi*”-t nemcsak szerelmi, hanem költői értelemben is *ars poeticának* olvasni. Ennek a két témának, a versírásnak és a szerelemnek az összefonódása egyébként Heltai *Joujou kisasszony* című „érzékeny jelenet”-ében egyenesen az ösztövré cselekmény éltetője. E szerint Arlequino éppen azon van, hogy már-már halni készülve verses levélben köszönjön el a hónapok óta eredménytelenül ostromlott nőtől, amikor is az imádott megjelenik, és szenvedélyesen szerelmet vall – mire a levélíró egy csapásra kiábrándul belőle: „Nagysád, ön engemet ennyit sem érdekel, / Nekem nem szerető, nekem csak téma kell.” Valami hasonló figyelhető meg¹¹ az *Amores* I. 1-ben, ahol a téma hiánya (*nec mihi materia est*) szintén összekapcsolódik a költő facérságával (*vacuo... pectore*). De Ovidiusnak könnyebb dolga volt, mint Heltainak: neki kéznél volt Cupido, a nyilaival.

A stílári könnyedség gyakran hívja ki maga ellen a könnyűség, sőt a könnyelműség vádját: erre Kosztolányi művészete a legismertebb példa. A nagy egzisztenciális kérdésekre adott könnyelmű felelet valóban nem vehető komolyan, de mint Ovidiustól Varró Dánielig számos költői életmű példázza, a könnyelműség – mint válasz – nagyon is. Emlékezzünk csak a barátok által húzásra javasolt és az Ovidius által törölni nem engedett passzusok azonosságáról szóló anekdotára.¹² Heltai is ismerte a hibáit, és ő is szerette őket.¹³ A verseiben megszólaló lírai én mintha maga is tudatában lenne annak, hogy rosszul gazdálkodik a tehetségével, hogy hiányzik belőle az elköteleződés, ha nem más, hát legalább a saját tehetsége iránt. Verseiben keresni sem kell az utalást a ki nem bontakoztatott művészi és életlehetőségekre: „műzsám és a többi csókos asszony / Másoknak adta legjobb csókjait” (*Dal*); „Elég soká muzsikáltunk, / Szép csöndesen félreálljunk, / A költő is, a primás is, / Hadd húzza már egyszer más is” (*Öreg Marci*); „Bár egykor mást ígért

a múltam, / Irtóztatóan elbutultam / ... / Ó, bár eljönne még a múzsa, / Gyér fürteim hogy koszorúzza / És megcsókolja homlokom!... / De már nem tudja, hol lakom” (*Megkésett dal*). Vagy ahogy az életét a csillagok körkörös pályájához hasonlítja: „Rajta hiába robogunk tova, / Nem érkezünk meg soha sehova” (*Csillagok*). Az *Itt az idő* című töredék is – a szerkesztői jegyzet szerint: „A költő utolsó, félbemaradt kézírata” – azt mutatja, hogy ezzel maga a költő is tisztában volt, mert aminek a készülő, de be már nem fejezett verset szánja, nem más, mint „Egy füstbement... pálya / Keserű, gúnyos, gyilkos kritikája”.

1947-ben megjelent, *Elfelejtett versek* című kötete néhány darabjának tanúsága szerint ugyanakkor az érett Heltai sikerrel, ha nem is nagy terjedelemben újította meg a költészetét. Ezekbe a mindössze négy-öt darabot számláló félhosszú versekbe szerencsésen épülnek bele azok a fogások, amelyeket a *Nyugat* első nemzedékének olyan költői dolgoztak ki, akik nemcsak fiatalabbak voltak nála, mint Szép Ernő, hanem a harmincas évek végén már nem is éltek, mint Kosztolányi és Karinthy. Ezek a shakespeare-i jambusokban íródott, rímtelen darabok a Tandori Dezső által leírt félhosszú verseknek¹⁴ abban a ráérős parlándójában szólnak, amely nem is állhatna távolabb a daltól. Annál érdekesebb, hogy a *Vén pad* című vers közepén mégis felcsendülnek a rímek – ahogy *A vén kocsis dalában* a lovat, itt mintha a fiatalágára emlékező költőt kapná el a lendület –: „Szű és idő lukat rágott belé, / Betűt hasított húsába a bicska, / Évszámot és nevet, szívet, nyilat. / Itt ültek együtt Jancsi és Juliska, / Itt csókolóztak, álmodozva ébren, / Ezerkilencszázhusz szeptemberében.”

Ekkor jelenik a versben egy öregember, aki felismeri a padot: ötven éve éppen itt várt, hiába, egy lányra. Végül aztán cipősarkak kopogása hallatszik: talán most jön el? De nem a banális befejezés az érdekes, hanem az, ahogyan az öreg a múlt ötven évét, az egész elmúlt életét a szerelem, a régi, viszonzatlan szerelem fénytörésében látja: „Várt-várt soká. Soká? Egy óra sok? / A hónap és az év sok? Ötven év sok?” A vers aztán visszatér a kezdetéhez: ahhoz, hogy mi minden történt ezen a téren: „A téren / Semmi se történt.” Ez a semmi azonban nem a semmiző semmi sötétben és hidegen tátongó szakadéka, hanem épp ellenkezőleg: maga a virtuóz módon, de mindig csak pillanataiban megragadni próbált élet.

„Csak kétezer éves!”

A *Fidibusz* – egy későbbi előfizetési felhívás¹⁵ szerint „a legvidámabb és legművészibb, de egyuttal a legolcsóbb magyar élclap” – első száma 1905. december 1-jén jelent meg „»A Nap« újságvállalat” kiadásában. A főszerkesztő Heltai Jenő, a munkatársak pedig Ambrus Zoltán és Molnár Ferenc voltak. Utolsó száma – szerkesztőváltások és hosszúra nyúlt hanyatlás után –, úgy tűnik, 1927-ben látott napvilágot.¹⁶ Közben olyan költöket és írókat is szerzői között tudhatott, mint Kosztolányi, Szép Ernő, Somlyó Zoltán, Juhász Gyula vagy – a név nélkül publikáló – Szomory Dezső.¹⁷ A lap a helyét az irodalomtörténetben mindazonáltal azzal vívta ki, hogy közölte annak az eleinte *Egy kezdő író vázlatkönyvéből*, majd *Magyar Antológia* címet viselő ciklusnak több tucatnyi darabját, amelyet ma mindenki *Így írtok ti* címen ismer. Nyilvánvalóan a *Fidibusz*-ra utal az ismert anekdota, amely szerint Füst Milán javaslatára, hogy Osvát Ernő közölje Karinthy paródiáit, a szerkesztő azt felelte: „A *Nyugat* nem vicclap.”¹⁸

Heltai viszonylag rövid (1905. december – 1908. február), Kemény Simon futó, majd Gábor Andor tartósabb (1908. május – 1912. július) főszerkesztői működése idején a *Fidibusz* mindenesetre sokkal érdekesebb és színesebb volt, mint azután – különösen a posztot Gábor Andortól átvevő Paulini Béla 1915-ös bevonulását követően –, de a lap szerzőgárdájának irodalomtörténeti nevekkkel ékes listája sem feledtetheti, hogy

Ovidius: *Amores* I. 5

*Dél volt s nagy hőség, a nap épp egyenest ragyogott le,
Testem fáradtan mély kerevetre pihent,
Nyitva a fél ablak-szárny. Oly fény önti szobám el,
Mint aminő erdők lombjai közt remeg át,
Alkonyi pír letünő Phoebus nyomait ha mutatja
És mikor éj nincs már s késik a nap tüze még.
Ily sugaraknál kell a szemérmes lánnyal enyelgned,
Aggódó szégyen bujni zugokba szeret.
Jön már, ime, Corinna, szabad tunikája kioldva
És hősziű nyakán sok kusza fürtje lehull.
A gyönyörű Semirámis is éppígy dőlt le az ágyra
– Mondják – s Láis, akit sok szerető szeretett.
Vékony s ártani nem sokat árt tunikája, letépem
Mégis; küzdött a lány betakarni magát
Véle, de úgy harcolt hogy látszott: győzni nem óhajt,
S könnyű volt győzőm, mert maga is segített.
Ó szemeim! Minden ruha nélkül végül is ott állt!
S végig egész testén nincs hiba, egy se, sehol.
Mily vállat láttam s tapogattam, s mily karokat, hej!
S két bimbója milyen kézbe való, hegyes is
Volt és hőszi melle alatt sima kis hasa! És a
Csípő! És fiatal combok is! és milyenek!
Egyenkint minek említsem? Minden csodaszép volt.
Testét testemhez vontam is ám szorosan.
A többit ki ne tudná?... Ó s én is kimerültünk.
Ó, legyenek gyakran máskor is ily deleim!*

Karinthy Gábor fordítása

végző soron mégiscsak a hol kevésbé, hol még kevésbé ízléses kispolgári malackodásnak volt a főuma.¹⁹ A karikatúrák és a viccek állandó témája a házasságtörés, a cseléd molesztálása, a magukat arisztokratákkal kitartató táncosnók életmódja, olyannyira, hogy olykor még a ruhanemű-hirdetések is ebben a hangfekvésben szólnak: az egyik reklám szerint például a fiatal nőn „a bárója” csak „Elsner Oszkár (Párisi-utca 3.) finom és kitűnő csipkéit tűri meg”.

A lapnak kétségtelenül ez a profilja a legmarkánsabb, bár a sokáig teljes terjedelme negyedét kitevő négy hirdetési oldalán sem kizárólag csipke fehérneműt és óvszert népszerűsítettek, hanem például egyedileg készült cipőt vagy éppen („Amputáltak!” címsorral) művétagokat is. És nem lehet említés nélkül hagyni azt sem, hogy a pajzán tréfák mellett rögtön az első számban a tudományos életet kritika tárgyává tevő két vicc is helyet kapott: „– Mit szól ahhoz, hogy Londonban az öreg lovaknak menhelyet építettek? – Az semmi. Nálunk az öreg szamaraknak akadémiát emeltek”, illetve: „Levél az Akadémia tagjaihoz! Nagyon kérem a t. Tag urakat, hogy ezután eredeti műveik elejére és végére az idézőjelet odatenni kegyeskedjenek. Berzeviczy s.k. a M.T.A. elnöke”. A harmadik szám bírósági tárgyalást ábrázoló önreflexív címlapja pedig egyenesen a szólásszabadság viszonyainak kritikáját nyújtja azzal, hogy a két vasra vert vádlott sziluettjét üresen hagyta a grafikus, és csak a körvonalak vannak megrajzolva. Mint az aláírás mondja: „Az üresen maradt helyre kerülne a szerkesztő és a rajzoló, ha meg merték volna csinálni azt, amihez e héten kedvük volt.” És még 1911-ben is (június 30., VII/27), amikor a beliveken már egyeduralkodó a budoártematika, a lap az Áchim András szocialista parasztpolitikust lelövő Bajcsy-Zsilinszky fivérek tárgyalása után két frakkos arisztokratát ábrázoló – *Tájékozottság* című – címlapgrafikával és alatta ezzel a szöveggel jelenik meg: „– Te Niki, mit ohdítanak az utcán a hikkancsok valami gyulai ítélthöl? – Pehsze, fölmentettek egy Achim nevű pahasztot.”

Mindezek fényében talán nem is annyira meglepő, bár azért így is elég váratlan, hogy az újság 1906. április 27-i (II/17) számának rögtön a második oldalán, a rendszerint kupléknak fenntartott *Fidibusz-kabaret* című rovatban Heltai a *Sokféle lányok* című verset közli. Ez ugyanis nem más, mint Ovidius *Amorese* egyik elégiájának (II. 4) fordítása, amelyet a horvátországi Jablanac sziklás hegyei között állomásozó – és az ott „patrollírózó tiszteknek a quartélyokra” szintén Ovidiustól, a *Tristiából* vett idézetet (IV. 10, 67–76) kiragasztó – Kazinczy László készített 1784 őszén. A szöveg nem első közlés: előzőleg már megjelent Kazinczy – mármint az egész életét katonáskodással töltő László másféle, de nem kevésbé harcias tevékenységéről ismert bátyja – levelezésének kiadásában,²⁰ bár a fordítástörténet, úgy tűnik, nem tartja számon. A szerkesztő Heltai a *Fidibuszban* egy szómagyarázat erejéig mindenesetre a filológia műveléséhez is hozzájárult, nevezetesen a „szem” szó „alaton” jelzőjének megjegyzetelésével, hogy tudniillik: „lesütött”. Forrásához híven nem mulasztja el a báty egyik módosító javaslatát sem közölni: az „Amaz verseimet gyalázza motskosan: / Had! Had! Tsak foghatnám tzombját magánosan!” sorpár a híresebb Kazinczy szerint ugyanis így jobban hangozna: „Amaz verseimet gyalázza kevélyen, / Had! Had! Tsak nyúlhatnék tzombjaihoz mélyen.” Az már Heltai kedélyét mutatja, hogy a jegyzetet ezzel a – mondani sem kell, hogy

nem a *KazLev.*-ből vett – mondatattal vezeti be: „Ezt a fordítást a fiatal katona nagynevű bátyjának, Kazinczy Ferencnek küldte be, aki akkor még ifju és jókedvű volt és nem haragudott sem a népiesre, sem a pajkosra.”

Az antikvitás később is vet némi távoli visszfényt a lap hátsó oldalain, az 1913. december 19-i szám (IX/51) 11. oldalán például *Menenius Agrippa meséje* címmel olvasható egy kuplé N. K., valószínűleg Nóti Károly tollából. A táncosnó története új összefüggésbe helyezi a testrészeknek a has ellen kilátásba helyezett sztrájkját, amely azonban most sem torkollik tragédiába, mert az érintettnek a problémára elmés megoldása van: „Nem is reflektálok rátok, / Pártütő lábak, kezek. / Nem fogok lábbal táncolni / És hastáncosnó leszek.” Az antik vonatkozású költemények közül ugyanakkor a legérdekesebb talán Juhász Gyula *Anakreon halála* című verse – 1907. június 21. (III/25), 2. oldal –, amely azóta sem jelent meg kötetben, és a kritikai kiadás sem ismeri.

De nemcsak szövegek jelzik a klasszikusok továbbélését. A 1909. július 23-ai (V/30) szám teljes harmadik oldalát egy *Ismerkedés* című rajz foglalja el: a képen (lásd a szemközti oldalon) egy teltkarcsú nő figyel egy hatyút a lornyonján át, a háta mögött Pán szobrával. A képaláírás a következő: „– Kohn Léda vagyok, nem ismer? – Én egytyu vagyok, de ha hatyru volnék, akkor se állhatnék a rendelkezésére. De ott van Pán a furólyával!” Az érzékeny jelenet megértése a szokásos viccekhez képest igényel némi többletműveltséget, amit a szerkesztő, úgy tűnik, olvasóiról feltételezett is. Ellenkező esetben valószínűleg nem közölte volna ugyanebben a számban, ismét a – már ha a *Fidibusz*szal összefüggésben nem eleve ellentmondás ennek a szónak a használata – előkelő második oldalon, a *Fidibusz-kabaret* rovatban a *Randevu* című verset. A *Csak kétezer éves!* alcímmel megjelent szöveg ugyanis Ovidius *Amorese* egy másik darabjának (I. 5) a fordítása (lásd a 38. oldal margóján).

A név nélkül megjelent fordítás gyakorlott kézre vall, amit az is mutat, hogy a hetedik és a tizenharmadik kivételével minden sorban megtalálható az ötödféles metszet, a két további cezúra által inkább három részre tagolt tizenkilencedik sor – *quos umeros, quales vidi tetigique lacertos* – fordítása pedig metrikailag is már-már bravúros: „Mily karokat, vállat láttam, tapogatva gyönyörrel”. Igaz, a belső rímeket, amelyek az első sortól kezdve a vers háromnegyedén végighúzódnak, a fordítás nem adja vissza, pedig ezek szerepe a művészi hatás szempontjából sem közömbös: ahogy a férfi egyre jobban belemelegszik a jelenet elbeszélésébe (vagy megélésébe), úgy a stílusa is egyre keresetlenebb.

Metrikai bizonytalanság csak a hatodik-hetedik sorban van: a hatodik sor pentameterje második felének első lába daktilus helyett menthetetlenül spondeus, de az első felsort bizonyára csak egy nyomdahiba rontja el, és „Vagy ha az éj leszáll” helyett ez olvasandó: „Vagy ha az éj elszáll” (*aut ubi nox abiit*). A hetedik sorban a ritmus döccenésétől eltekintve is jól látszik az erőlködés, hiszen a latin egyszerű *verecundis* jelzőjéből ez lesz: „a szemérmes, a szerény szüzi”. Szinte az lenne a csoda, ha a sor verstanilag rendben lenne. (Bár ez is megoldható volna, mondjuk így: Ily fény kell a szemérmes szívű, szüzi leányoknak – de ez akkor is olyan hézagkitöltő szószaporítás, amit Kazinczy Ferenc „sütés”-nek nevezett volna.²¹) A tizenegy-tizenkettedik sor – „Nászágýába imígy ment volt Semiramis is egykor, / S mondják még, hogy a sok férfi szerette Lais” –

amúgy is elég suta végéről értelmileg nagyon hiányzik az „is”, igaz, a következő sor viszont igazán jól sikerült: „Nyomba le-
téptem az átlátszó tunicát a leányról”, olyannyira, hogy még a hősi metszet hiányát sem érdemes itt felróni. A tizenhatodik sorban túlságosan sok névmás zsúfolódik össze túl kicsi helyen – „S győzni felette nekem önmaga volt a segéd” –, ráadásul a mondatszerkezet, a vonzat is (segéd volt győzni) olyan idegenszerű, hogy a sor kimondottan nyersfordításnak tűnik, pedig távolról sem az. Egyébként a latinhoz való ragaszkodás képzetét kelti a „győzelm... felettem” és a „győzni felette” variálása is, pedig ez is a fordító leleménye, úgyhogy a sorpárt az aktívumai és a passzívumai tulajdonképpen nullszaldósra hozzák ki.

Az „És ahogy ott állott levetett tunicában előttem” sor különösen bájos, mégpedig a benne rejlő ellentmondástól: ha a lány levette a tunikáját, már nem lehetett tunikában, még levetett tunikában sem. Illetve mégis, mert lehetett ez a levetett a tunika a lába körül is, a földön: ez esetben a képes hely- (Töttössy-tanítványoknak: állapot-) határozó tényleges helyhatározóvá lényegül vissza. A fordító szabadságába mindenesetre bőven belefér, hogy nem ablativus absolutusnak fordítja azt, hogy *posito velamine*, még akkor se, ha úgy is beleférne a hexameterbe: „És ahogy ott állott, tunikája levetve, előttem”.

A huszonegyedik sor – „Elszorított pihegő keblének alatta lapos has” – vége elég rossz hangzású. Ha a sort csak mint magyar mondatot nézzük, hiányzik belőle az igei állítmány: „van”. De *est* a latinban sincs, van viszont felkiáltás – *quam* –, amelynek lefordítása mégis életet lehelhetne a szerkezetbe: „milyen lapos a hasa!” Egyébként ez a birtokos toldalék nélküli, csupasz *has*, különösen a hangsúlyos sorvégen eleve szokatlan. Testrészek nevének ilyen használata kimondottan elidegenítő, tárgyiasító hatású, ami egy erotikus vers fordításában minden, csak nem kívánatos. Egy fényképész nő visszaemlékezése szerint például Bartók „maga mesélte, hogy Londonban egy fotográfus csak azért kínozza hosszú ideig, hogy a haj”, és itt az emlékező kitűnő érzékkel veti közbe: „– nem úgy mondta, hogy a hajam, ez túl közvetlen lett volna –”, tehát hogy a haj „féhérségét tompítsa vagy eltüntesse”.²² Pontosan így hat Kemény István *Egy nap élet* című versében is egy testrész sor végén elhelyezett, toldalékolatlan neve (a vers egy érettségi találkozási szövegről szól, ez a megoldás ott az illető kívülálló voltát mutatja): „S máris megy kettő: »tudod, a kölkök nélkül nem / alusznak el«, / A másikért meg itt a férje: a sövény fölött már / ott a fej”.

A fordítás végén mindenesetre a kezdősorokra jellemző archaizmusok („vala”, „ledobám”) nyomtalanul eltűnnek, míg a hiányzó belső rímek végül mégis előkerülnek: „És csupaszon testét átszorította karom. / Nincs ki ne tudná, mit cselekedtünk most: lehevertünk...” Az utolsó sor megoldása pedig mintha valami sajátos, elégedett elköszönést formázná, amelyet gondolatjel is elválaszt a vers többi részétől: „– Adjon az Isten még sokszor ilyen napokat”. Érdekes, hogy éppen az utolsó sorban tesz a fordító egy markánsan magyarosító, domesztikáló²³ gesztust. Mindenesetre talán a sornak ez a köszöneteszerű volta az oka, hogy nem „deleket” szerepel a szövegben, amely pedig a *medii... dies*-nek kézenfekvő és metrikailag is megfelelő fordítása lenne. De ne menjünk el szó nélkül a huszonharmadik sor első felének telitalálata mellett sem: „Mit referáljak még?”. Azt, hogy *Singula quid referam?* – emlékezzünk csak a Nóti-kuplénak erre a sorára: „Nem is reflektálok rátok” – a

„Ismerkedés” – karikatúra a *Fidibusz* 1909. július 23-ai számának harmadik oldalán

pesti kispolgároknak szóló *Fidibusz*ban nem is lehetett volna hívebben fordítani.

Eddig nem esett szó róla, de a fordítást már-már egészen egyedivé teszi egy vonása, amely a korban rendkívül szokatlan volt: a formahűség. Az antik versformák ugyanis az irodalmi népiesség térhódításával – bár ez alól épp a disztichon és a hexameter jelentett valamelyest kivételt – a tizenkilencedik század végére idejétmúlttá váltak: modernnek az antik versek formáját, sőt akár díszleteit, kellékeit is magyarosító fordítás számított.²⁴ Ennek a tendenciának a hatása alól még Molnár Ferenc sem vonhatta ki magát. Szilágyi János György írja Molnár 1901-ben megjelent Catullus-fordításairól, hogy „eleven költészetet, a Petőfi–Arany-epigonok »nép-nemzeti« konvencióit romboló új hangot szólaltatnak meg”, bár – teszi hozzá ennek a hangnak a forrását azonosítva – „igaz, hogy tíz évvel az első Heltai-kötetek megjelenése után”.²⁵ Molnár fordításában különösen érdekes, hogy miközben már új hangot ütnek meg, a formájuk még rímes, vagyis nem rehabilitálják az antik versmértéket. Igaz, erre sem kellett sokáig várni, csak Babits – aki, mint ismeretes, később teoretikusként is kiállt az antik versformák megtartása mellett²⁶ – első kötetének első verse, az *In Horatium* megjelenéséig.²⁷

Tetszett volna Babitsnak a névtelen Ovidius-fordítás? Alighanem igen. De vajon olvashatta-e?

Amikor 1909-ben megjelent, már egy éve Fogarason tanárkodott, a történelmi Magyarország délkeleti végein, „az óriási erdők, lakatlan havasok alján”. „Ugy érzem magamat, mint Ovidius, mikor Tomiba készült »chassé du paradis latin«. Megyek a barbár oláhok közé”²⁸ – írta Juhász Gyulának 1908.

július 24-én, igaz, a következő nyáron olaszországi körutat tett.²⁹ Nemrég fénymásolatban előkerült egy levél, amelyet Babits egy volt kollégájának, Kún Józsefnek írt, aki „ekkor már rendszeresen publikáló költőként egyúttal művészi mentora, tanácsadója és közeli barátja lett” Szegeden. Kún egy korábbi levelében megemlítette egy versét, amely *A Hétkben* jelent meg. Ezt azonban Babits nem ismerte: „A másik versedet sajnos nem olvastam, s Fogaras hátrányai közt elfeledtem említeni, hogy a Hét Fogarason sehova sem jár: (kiemelés az eredetiben – K. I.) sem a casinóba sem a cukrászdába: ezek pedig az egyetlen helyek, hova járni lehet újságolvasni.” Majd zárójelben és – mint azt a felkiáltójel mutatja – határozott rosszállással teszi hozzá: „A Fidibusz persze jár!” Akárhogyan is, ha az olaszországi utazás idején a kaszinó vagy a cukrászda valamelyik vendége nem csinált szivargyújtót (ezt jelenti az újság rokonszenvesen szerény címe) a július 23-ai számból, akkor a benne közölt fordítás valamelyest javítható a „száműzött” Babits nyomott kedélyét a saját Tomijának érzékelt Fogarason, és talán abban is volt szerepe, hogy később, az *Eratóba*, ő is éppen ezt az – amúgy is a leginkább odavalók közé tartozó – verset fordította le Ovidiustól.

„Ha felkerül a csentecsa”

Karinthy Gábor *Amores*-fordítása,³⁰ amelyet mára szinte csak Szilágyi János György bevezető tanulmánya miatt őrzött meg az emlékezet, 1943-ban jelent meg, de Füst Milánnak a fordító már 1938-ban ezt írta: „Ovidius válogatott költeményeiből egy bemutató könyvecskét szeretnék az ősszel vagy a télen kiadni, tanulmányommal s saját fordításaimmal. A fordítások közül néhány már kész van, a tanulmányból még semmi. A »Szép Szó«-ban közölni fognak (már megbeszéltem Ignóus Palival) mutatvány-részletet a tanulmányból s egy-két fordítást is.”³¹ A folyóiratban végül nem jelent meg Ovidius-fordítás, a tanulmány pedig valószínűleg el sem készült. A téma amúgy sem vágott a *Szép Szó* profiljába: Ovidiusnak sokkal jobb helye lett volna például az *Argonautákban*, ahol Radnóti híres Tibullus-fordítása is megjelent, csakhogy a rövid életű lap 1938-ra már meg is szűnt.³² Ha Ignóus Pál egyáltalán komolyan gondolta a publikációt, akkor esetleg arról lehetett szó, hogy Karinthy nem érezte véglegesnek a szöveget.

Az *Amores* teljes fordítása végül öt évvel később, Kerényi Károly kétnyelvű sorozatában jelent meg,³³ és mint Szilágyi János György mesélte, Kerényi kimondottan szerencsésnek tartotta ezt a megoldást, mondván, hogy „még jó, hogy a latin szöveg mellette van, mert így legalább meg lehet érteni a magyart”.³⁴ Lator Lászlónak a Karinthy verseiről adott pontos jellemzése ugyanis az Ovidius-fordításra is illik: „Ki-kilépett a foghatóból, belemerült valami másba. Állandó egyensúlyzavarai voltak. [...] Másképp járt az esze, sokszor úgy érezzük, más törvények szerint működött, mint józan embertársaié. Ezért van, hogy már korai dalai is váratlan villanásokkal, kiszámíthatatlan kanyarokkal, meghökkentő ficamokkal fejlenek. Elkezd a verset, olyan szólammal, tónussal, ahogy elődeitől tanulta. S aztán beletesz valamit, ami nem igazán illik oda.”³⁵ Ennek legjobb példája *Az ének az idej tavaszról* című, egyébként nagyon szép versben olvasható: „Puttonnyal ősz öregapó s a tömzsi kis szekér szalad. / A régi lélek mondja ezt: Az óra-

inga és akik / Dalolnak. Álmatag haját színezte szét a gondolat, / Ha felkerül a csentecsa, a messzeségen átbukik.”

Akárhol nyitjuk ki a könyvet, a fordítást vagy szokatlan szórend, vagy indázó enjambement-ok, vagy a sorok végén éktelekded fölösleges sütések teszik furcsává.³⁶

A könyvben ugyanakkor annyi a jól sikerült megoldás, hogy az nem lehet a véletlen műve. „Friss sebemet viselő prédád velük ott haladok majd / Én is s ott nyögi új láncaid öntudatom”: ezt a sorpárt (Ovidius: *Amores* I. 2, 29–30) az első olvasásra talán kissé agrammatikus szerkezet (prédád... haladok) latinossá teszi, miközben az „öntudat” (a latinban: *mente*) József Attila költői világát idézi meg, az éles enjambement pedig Illyés- és Szabó Lőrinc-olvasmányokra vall. Az „én is” után következő „s” a kiejthetőség szempontjából nem a legszerencsésebb, de az egész hangulata mindenestül olyan modern, amilyen a latin szükségszerűen nem lehet. *Ipse ego, praeda recens, factum modo vulnus habeo / et nova captiva vincula mente feram*: a második sor alanya az „ego”, míg a fordításban az „öntudat” – pedig a latin *mente* szónak nincs ekkora súlya, sőt, itteni használata szinte az újlatin nyelvekben megszilárdult képzői funkcióját előlegzi meg. (A „rab” – *captiva* – az öntudat mellett már túlzás lenne.) A „Nem lakom én erdőn, és lószerű végtagom egy sincs” sor (I. 4, 9) szerencsés groteszkséggel („lószerű végtag”) utal a kentaurokra, és rögtön felkelti az olvasó kíváncsiságát: hogy hangzik a latin eredeti? Tulajdonképpen semmivel sem kevésbé bizarr: *nec equo mea membra cohaerent*. Jellemző, hogy amikor a disztichon első fele kristálytiszt, a pentameter erőltetett: „Most a kemény küszöbön koszorúm hervadva heverj te, / Nem-víg hajzatról tépve le, reggelig itt” (I. 6, 67–68). Gyakran úgy homályos az értelem, úgy kusza a stílus, hogy a fogalmazástól nem lehet megtagadni bizonyos költői erőt sem: „Én nyomorult, sokmindentől félek, nekem is sok / Pajkosságom volt, önmagamon tanulok” (I. 4. 45–46) – ahol a megértéshez tényleg muszáj megnézni a latin eredetit (és akkor az is kiderül, hogy a második idézett sor állítmánya, a *torqueor* nincs lefordítva).

Különösen jellemző az áthajlás, sőt a kétszeres vagy még többszörös áthajlás, vagyis amikor a sorok elején és a végén is enjambement van, mint például itt: „Ami / Megszületett, önként s érten hulljon s növekedjék / Addig” (II. 14, 24–26). A kor olyan költőinek gyakorlata, mint Illyés, Szabó Lőrinc vagy a kései Babits,³⁷ az áthajlást mindennaposá tette, de Karinthy Gábor annyira sűrűn használja – ráadásul enjambement-jainak, mint ebben az esetben is, többnyire nincs fedezetük a latinban –, hogy ha ilyen fogékonyságokkal közelítenék a fordításhoz, akár ügyetlenségre is gyanakodhatnánk. Csak hogy Karinthy egyik-másik saját versében is jócskán használ áthajlást, amely ott tagadhatatlanul a művészi hatás egyik, sőt a *Nem zokogok...* című versben, a rímek ellen kijátszva, egyenesen a legfontosabb eszköze:

*Ha a régi rózsza volna most az asztalon:
leverném. Vagy ha csipkés keszkenő
akadna ujjaim közé, hát azt halom
ronggyá szakítnám! mert a reszkető
könnyet s a léha bánatot soha
így még nem átkoztam, mint most! noha
a szemem ég! a mellem meg zörög!
nem zokogok!... de mindent széttörök!...*

A *Villamos* című rögtönzészertű versnek is éltető eleme az enjambement. A vers sosem jelent meg kötetben,³⁸ már csak ezért is érdemes teljes egészében idézni:

*A perrónon állt. Lila köpenye
alól kikandikált a kékselyem
gyengén hullámos szoknya. Kis kezén
is halványkék kesztyű feszült. Finom
mosollyal hajlongott, apró foga
mint hófehér láng, villogott, szeme
dalolt sötét pillák mögött...*

*Torz gyötrődéseim hogy elsímultak.
Mint durva hajszálak, ha drága kéz
simítja végig őket. – Két szemem
hogy falta ezt a kék csodát. „Leány
– szerettem volna szólni, – merre visz
utad? Nem tarthatunk együtt? a hűs
őszben kibolyganánk a süppedős
erdőbe ódon fák közé...”*

*S meredtem rá, míg egyszer csak megállt
a villamos s eltűnt a lila tündér.*

Bőségesen van enjambement az *Amores*-fordítás következő soraiban is (II. 1, 26–34), bár a fent idézett versek tiszta struktúrájával szemben a nehézkes mondatszerkezet és a furcsa szórend tehertétele – különösen az idézet második mondatában – komoly nehézségek elé állítja az olvasót:

a vers

*Ajtószárny nincs mit fel nem tör s ha kemény tölgy
Bár, mind visszavonúl a retesz is. Mit akár
Nékem a fürge Achillest is megzengeni használt
És Atrides akár egyik, a másik akár
Megsegített? S ki csatán éppennyit forga, amennyit
Bolygott s szánandón kit tova haemoni ló
Hurcolt, Hector! Ám, szép lány, ha dicsér, versért te
Költőhöz díjként jössz el.*

A fenti idézetben a „S ki csatán éppennyit forga” kezdetű mondat egy másik jelenségre is tipikus példa, arra, amikor a fordító önkényesen bánik a szórenddel, ami nemcsak az érthetőségnek megy a rovására, hanem olykor kimondottan komikus is. Ez a sor még csak esetlen: „Aggódó szégyen bujni zugokba szeret” (I. 5, 8),³⁹ de ez már szinte csak szavak erőltetett mozaikja: „Hálában méltán részes nem megfizetett jó” (I. 10, 43), ezek pedig már az érthetlenség határát súrolják: „Férj és ör ridegen s az erős ajtó aki őrzött, / Hogy valamely fortély meg ne kerítse” (II. 12, 3–4); „Jogszerető aki voltál, vetni, Latinus / Országodra hadat trójai népet a nő / Buzdította” (II. 12, 21–23). Ez a puzzle-szerű sor lehet, hogy csak félreértés eredménye: „Bor s szerelem nem fél, éjjel a szégyen üres”⁴⁰ (I. 6, 60), ez a mondat pedig olyan jelentést tulajdonít a „szán” igének,

amivel ilyen összefüggésben az nem rendelkezik: „Úrnődnél én nem szántam a jószavakat” (I. 6, 20 – értsd: „nem sajnáltam a jó szót”). Azt a megfogalmazást, hogy „És nem kértem tán annyiszor, engemet ő”, az sem menti – mert akkor már késő –, hogy a mondat a következő sorban így folytatódik: „hogy kedveljen” (III. 7, 2–3). Hasonló a helyzet ezzel a felsorral: „s abból igyál, a gyerek”, hiába előzi meg az, hogy „S hozzon más poharat” (I. 4, 30).

Hosszan lehetne még sorolni a példákat, vagy lehetne beszélni Karinthy Gábornak a fordításból kiolvasható és legjobb barátjánál, Devecseri Gáborénál sokkal megengedőbb verstan gyakorlatáról is, de mindez nem feledteti azt az érzést, hogy ebben a fordításában végig van valami lágy – ez Karinthynek saját verseiben is egyik kedvenc jelzője – és gyámoltalan. Valami, amit nem túlzás kisfiúsnak nevezni. „Mily vállat láttam s tapogattam, s mily karokat, hej! / S két bimbója milyen kézbe való, hegyes is / Volt és hőszin melle alatt sima kis hasa! És a / Csípő! És fiatal combok is! és milyenek!” (I. 5, 20–21) – ezek a sorok minden szenvedélyt és átélést nélkülöznek, leginkább még egy kamasz fiú ügyefogyott, anyagtalan képzelgéseit idézik fel. Karinthynek nincs füle az Ovidius-féle erotikára, ezért az eredmény játékos helyett sokszor infantilis lesz: „Csintalan és így ejt meg, pajkossága reményt ad, / Hogy puha ágyban friss csín s csupa tett az a lány” (II. 4, 13–14), máskor pedig egy mondaton belül úgy váltja a csemcsegetést a bumfordiság, hogy az se derül ki, hogy voltaképp táncról van szó: „Van, ki kecses vállát lágyan s karját emelinti / És a farát csábos mozdulatokkal ide / És oda hányja” (II. 4, 29–31).

A különböző nőtipusok egyikéről szóló jellemzést (*altera dura est: / at poterit tacto mollior esse viro*, II. 4, 23–24) Karinthy így fordítja: „durva a másik / Az ölelésben majd megszeliidül s puha lesz”. Ez – *A makrancos hölgy* eredeti címének Nádasdy Ádám-tól származó fordításával szólva – a hárpia megzabolázásának paradigmája. Pedig itt nem erről van szó, hanem az olyan nőről, aki az előző felsorban leírt típus (*molliter incedit: motu capit*) ellentéte: azaz bár a mozgása nem kecses, a férfi érintésére ez megváltozik. Ez sokkal erotikusabban hangzik, mint a Karinthy-féle értelmezés, és talán csak első pillantásra meglepő, hogy Kazinczy László, ez a művelt katona érzékenyebben adja vissza: „Hetykén lép – hát kíván. Amaz parasztosan, / De ha mellé fekszem, majd mozog tsinosan!”⁴¹

Ovidius versgyűjteményére a játékoság, könnyelműség és a tökélyre fejlesztett, de szenvedély nélküli erotika a jellemző. Karinthy Gábor művészetétől viszont a könnyű önfeledtség-nél és szenvedélytelen testi szerelemnél mi sem állt távolabb (az érzéki szenvedélyre, például a *Palota* című vers tanúsága szerint, nagyon is volt hangja). Karinthy nem kevés, de valahogy mindig meglepő, mindig alkalmi jó megoldásainak ellenére mű és fordító ezúttal nem talált egymásra, a tervezett eszszé talán ezért sem született meg. Nem tudom, Szilágyi János Györgynek eszébe jutott-e, hogy saját bevezető tanulmányának címe mintha a fordításról mondott baráti kritika is lenne: „*Dulce malum*”.

Jegyzetek

- 1 Heltai 2002. Győrei Heltai érdekében kifejtett erőfeszítéseit nem lehet túlbecsülni. A versek kiadásán kívül még két Heltai-kötet (Heltai 2001; Győrei 2007), valamint egy monográfia (Győrei 2005) és egy dupla folyóiratszám (Győrei 2002/3) fűződik a nevéhez.
- 2 Heltai 2017, 109.
- 3 „Aki megértette Ovidius erotikáját, és azt akarta költészetében folytatni, vagy éppen komolyan vette Horatius korai költészetének epikureusságát – az a századvégi polgári prűdéria közepette csakis botrányt idézhetett. Latinul kellett tanulni, de latin szelleműnek lenni tilos volt.” (Hegedüs 1971.)
- 4 Hegyi W. 2003; 2017.
- 5 Mint Hegedüs Géza rámutat (Hegedüs 1971, 62), Horatius szelleműjének vonása sokkal látványosabb az *Életfilozófiában*: „Mig dobban a szív, forr, pezseg a vér / Élvezd mit a szerelem ád, / Ūritsd ki fenékig a gyönyör, a kěj / Aranyos, habzó poharát. // Mert elhal a vágy, elhamvad a láng, / A szív dobogása megáll, / S kacagva nagyot, kiteríti reánk / Hideg leplét a halál.”
- 6 Babits 1978, 121.
- 7 Porkoláb 2012, 620–622.
- 8 Hegedüs Géza Heltai egyes francia népdalfordításaival kapcsolatban emeli ki, hogy „a fordítóvárazslatban magyar népdalokká váltak”, de az idézetekkel is alátámasztott megfigyelés *mutatis mutandis* Heltai egész dalköltészetére nézve elgondolkodtató: Hegedüs 1971, 189.
- 9 Hegedüs 1971, 75 és 193.
- 10 Kosztolányi 1977, 123.
- 11 Köszönet ezért a megfigyelésért Krupp Józsefnek.
- 12 Sen. *Contr.* II, 2, 12.
- 13 „Tegnap Julien Green Leviáthánját olvastam: kegyetlen könyv, sötét könyv, félelmetes virtuozitással van megírva, elszégyelltem magam, milyen felületesen írok. És ez csak Green! Hát még az igazi nagyok!” (Heltai 2017, 119.)
- 14 Tandori 1981.
- 15 *Fidibusz* IV/1 (1908. január 3.), 11.
- 16 A PIM katalógusában az 1927. április 30-i (XIII/8) az utolsó megjelent lapszám. Szintén 1927-ig tartja számon a lapot a két irányadó bibliográfia: Lakatos 1974, illetve Ferenczyné Wendelin 2010. A számok, sőt, évfolyamok, túl azon, hogy a Tanácsköztársaság idején a megjelenés egy darabig szünetelt, mind az OSZK-ban, mind a FSZEK állományában – különösen az utolsó évfolyamok esetében – hézagosan vannak meg. Az előbbiben az 1921. június 10-i (XVII/23), utóbbiban az 1924. január 24-i (XX/4) szám az utolsó. Ezekkel ellentétben nem láttam Szegeden a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár példányait, amelyek összességükben még hiányosabbak ugyan, de a katalógus szerint a húszas évek évfolyamai egészen 1925 végéig megvannak.
- 17 Kellér 1979, 59–62.
- 18 Füst 1986, 55.
- 19 A kor kiváló sajtótörténeti összefoglalása szerint: „a századelő félpornográf hetilapja” (Dersi 1973, 41).
- 20 *KazLev.* I, 84–85. Kazinczy László leveleiről: „A mult [mármint a tizenharmadik – K. I.] század két utolsó tizedéből nincs érdekesb, hívebb, megbízhatóbb forrásunk a tiszték és legénység magán és tábori életére” (Kiss 1890, 827).
- 21 Lásd a Berzsenyinek 1808. október 23-án írt levelet, *KazLev.* VII 161. 163–164.
- 22 Kálmán 2012, 129.
- 23 Lásd a következő jegyzetet.
- 24 Polgár 2003, 32–34, 39–40, 48–84 és különösen 73–79.
- 25 Szilágyi 1978b, 239.
- 26 Lásd a *Dante fordítása* című esszéje 1917-es, kötetbeli kiadásához fűzött jegyzetét: Babits 1978, 811–814. Kerényi Károly válasza: *Egyetemes Philologiai Közlöny* 42 (1917), 267–268. A kérdéshez: Szilágyi 1978a, 85 és Polgár 2003, 87.
- 27 Radó Antal *A fordítás művészete* című könyvében (Radó 1909, 95) teszi fel a kérdést: „olyan modern költő, a ki a közönségre h a t n i (kiemelés az eredetiben – K. I.) akar, vajjon fog-e ma már alkájoszi ódákat írni”, amit ugyanazzal a lendülettel meg is válaszol: „Ugyebár nem”. Polgár Anikó a sors iróniájának nevezi (Polgár 2003, 40), hogy épp Radó könyvével egy időben jelent meg a *Levelek Írisz koszorújából az In Horatiummal* az élén, de Radó megjegyzését a pusztá tájékozatlanság számlájára is írhatjuk, minthogy Babits – egyébként 1904-ben írt – verse már 1908-ban megjelent, mégpedig *A Holnap* című, agyonhallgatottnak igazán nem nevezhető antológiában.
- 28 Babits 2005, 97. A francia idézet forrása Baudelaire *Horreur sympathique* (Szabó Lőrinc fordításában: *Vonzó borzadály*) című verse. „Babits számára – írja Kelevéz Ágnes – [...] fontos, hogy Baudelaire annak a »jajgató« Ovidiusnak az alakját idézi meg híres költeményében, akit éppen »kiűztek a latin paradicsomból« – igaz, éppen azzal a sajátos, dekadens hangszúllyal, hogy ő egyáltalán nem panaszkodik, sőt ellenkezőleg: »szíve gyönyörködik« a »mord fényben«, mely a »Poklot« hirdeti.” (Kelevéz 2013, 345.)
- 29 Bisztray 1956, 301.
- 30 Karinthy 1943.
- 31 Karinthy Gábor levele Füst Milánnak, 1938. október 5., közli Beck András: *Holmi* 16/9 (2004), 991–992.
- 32 Trencsényi 1996. A Füst Milánnak októberben írt levél idején az *Argonauták* már megszűnt, bár „életrefofzásának” kérdése még 1941-ben is felmerült (Trencsényi 1996, 400).
- 33 Lehet, hogy más is fordított Ovidiustól, mert összegyűjtött verseinek kiadásában ezt írja: „Ovidius-fordításaim egy része megjelent” (Karinthy 1973, 190). Az *Amores* en kívül mindössze két – kitérő, de kötetben meg nem jelent – fordítását ismerem, mindkettő Mörike-vers: *Golgotavirág* (*Auf eine Christblume*, Új Idők 46/39, 1939. szeptember 22., 378) és *Téli reggelen napfölkelte előtt* (*An einem Wintermorgen, vor Sonnenaufgang*, Diárium 2/4–6, 1941. április, 105).
- 34 Szilágyi 2016, 72.
- 35 Lator László: *Emlékeztetőül* (Karinthy 2003, 5–7, itt 6–7).
- 36 „Karinthy Gábornak voltak mániái, melyekről, ha egyáltalán, nehezen lehetett leszoktatni, de végül elkészült a könyv” (Szilágyi 2016, 72).
- 37 Nem hiszem, hogy például a *Balázsolás*nak ezekben a soraiban akár gyakorlott Babits-olvasók is könnyűszerrel be tudnák jelezni a sorhatárokat: „szemem pislogva csüggött az öreg papon, aki hozzád imádkozott fölémhajolva, ahogy ott térdeltem az oltár előtt, kegyes szokás szerint, s diákul dűnyögve, amit sem én s ő se jól értett. De azért te meghallgattad és megóvtad gyermeki életem a fojtogató torokgyíktól.”
- 38 *Tolnai Világlapja* 39/8, 1937. február 17., 8.
- 39 Babits *Erato*-beli fordítása sokkal jobb: „A remegő lánykát mereni tanítja az árnny.” A *Fidibusz* ismeretlen fordítójának megoldása darabos ugyan, de jól érthető: „melybe [tudniillik a félhomályba] szemérme magát jól belerejtve hiszi”.
- 40 *Illa* [sc. *nox*] *pudore vacat, Liber Amorque metu.*
- 41 A II. 4, 13–14 Kazinczytól származó fordítása is plasztikusabb: „A másik kikapó. Szabad tekintete / Megfogott. Virgoncz lesz ágyi viselete.” A 29–31. sor (*illa placet gestu numerosaque brachia ducit / et tenerum molli torquet ab arte latus*) érzéki leírása Kazinczy tollán éterivé szelídül, és az oda egyáltalán nem való „szűz” szó nyilvánvalóan csak a „tűz” rímkenyszere miatt került a versbe: „Az tánczol. Ő tanult lépéssel járó szűz, / Legkisebb mozgásod a leghathatóbb tűz.”

Bibliográfia

- Babits M. 1978. *Esszék, tanulmányok I.* Szerk. Belia Gy. Budapest.
- Babits M. 2005. *Levelezése, 1907–1909.* Szerk. Szőke M. Budapest.
- Bisztray Gy. 1956. „Babits fogarasi évei, I”: *Irodalomtörténeti Közlemények* 60, 300–310.
- Dersi T. 1973. *Szavadvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok.* Budapest.
- Ferenczyné Wendelin L. 2010. *A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944.* I–III. Budapest.
- Füst M. 1986. „A Nyugat születése”: Uő: *Emlékezések és tanulmányok.* Budapest, 18–56.
- Győrei Zs. 2005. *Heltai Jenő drámai életműve.* Budapest.
- Győrei Zs. (szerk.) 2002/3. *Heltai Jenő-breviárium I–II. Budapesti Negyed* 38/39 (10/4–11/5).
- Győrei Zs. (szerk.) 2007. *Té pajkos, kis kokott – Heltai J. Budapestje.* Budapest.
- Hegedüs G. 1971. *Heltai Jenő alkotásai és vallomásai tükrében.* Budapest.
- Hegy W. Gy. 2003. *Mos és res publica. Római történetírás és politikai gondolkodás.* PhD értekezés. Debrecen.
- Hegy W. Gy. 2017. „A *res publica* tartalma és képzete”: *Ókor* 16/1, 19–26.
- Heltai J. 2001. *A masamód. Elfelejtett drámák.* Szerk. Győrei Zs. Budapest.
- Heltai J. 2002. *Száztíz év. Heltai Jenő összegyűjtött versei.* Szerk. Győrei Zs. Budapest.
- Heltai J. 2017. *Négy fal között – Naplójegyzetek 1944–1945.* Szerk. Tamás Zs. Budapest.
- Kálmán K. 2012. „Fényképezésem Bartók Bélánál (Részlet egy Móricz Zsigmondról írott naplóból). Közreadja Varga K.”: *Holmi* 27, 124–132.
- Karinthy G. (ford.) 1943. *Ovidi Nasonis Amores – P. Ovidius Naso Szerelmei.* Budapest.
- Karinthy G. 1973. *Bánat.* Budapest.
- Karinthy G. 2003. *Én, fájdalomherceg.* Szerk. Dezsényi K. Budapest.
- Kelevéz Á. 2013. „»Igy van ez Tomiban«. Babits ismeretlen fogarasi levele Kún Józsefhez”: *Irodalomtörténeti Közlemények* 117, 340–354.
- Kellér A. 1979. *Író a toronyban et al.* Budapest.
- Kiss A. 1890. „Kazinczy Ferenc levelezése”: *Egyetemes Philologiai Közöny* 14, 811–829.
- Kosztolányi D. 1977. „Heltai Jenő”: Uő: *Egy ég alatt.* Szerk. Réz P. Budapest, 121–123.
- Lakatos É. 1974. *Magyar irodalmi folyóiratok, A–F. A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetek A/3.* Budapest.
- Polgár A. 2003. *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben.* Pozsony.
- Porkoláb T. 2012. „Lévay, a kritikus (A Budapesti Szemle Értesítő-rovata a századfordulón)”: *Irodalomtörténeti Közlemények* 116, 603–639.
- Radó A. 1909. *A fordítás művészete.* Budapest.
- Szilágyi J. Gy. 1978a. „A műfordítás mint irodalom”: *Antik Tanulmányok* 25, 85–88.
- Szilágyi J. Gy. 1978b. „Catullus noster”: *Antik Tanulmányok* 25, 236–242.
- Szilágyi J. Gy. 2016. „Egzisztenciális tudomány – Interjú Szilágyi János Györggyel (I. rész)”: *Enigma* 87, 28–123.
- Tandori D. 1981. *Az erősebb lét közelében.* Budapest.
- Trencsényi K. 1996. „Az Argohajósok (és más »görögök«) viszontagságos kalandjai századunk harmincas éveiben. Az *Argonauták* című folyóirat története”: *Irodalomtörténet* 27/77, 392–401.